

MAGDALENA KLAPPER
DOROTA KOŁODZIEJ

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków

Glosa w rękopisie, edycji i słowniku — na przykładzie glos polskich z „Katalogu łacińskich rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej” wykorzystanych w „Słowniku staropolskim”

1. Wprowadzenie

Poza stosunkowo nielicznymi zachowanymi do dziś staropolskimi¹ tekstami ciągłymi pojedyncze polskie wyrazy znajdujące się w łacińskich manuskryptach i inkunabulach w postaci glos stanowią cenne źródło wiedzy o najdawniejszym rodzimym słownictwie. W wypadku niektórych leksemów są wręcz ich jedynym poświadczeniem.

W tym artykule postaramy się przybliżyć strukturę i bogactwo źródeł „Słownika staropolskiego”² zawierających polskie słownictwo rozproszone w tekstach łacińskich na przykładzie rękopisów przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej. Przedstawimy również sposób wykorzystania tych materiałów w Sstp i problemy redakcyjne towarzyszące ich opracowaniu. Zarówno metoda wydawania tekstów glosowanych, jak i ich cytowania w Sstp ulegały zmianie, odzwierciedlając rozwój badań nad polskim słownictwem rozproszonym w tekstach łacińskich. Wydaje się, że proces ten jeszcze się nie zakończył, istnieją bowiem dalsze możliwości udoskonalenia sposobu wykorzystania glos w badaniach historycznojęzykowych. Wskazemy je w zakończeniu pracy.

¹ Ilekroć używamy w artykule określeń „staropolski” lub „średniowieczny”, mamy na myśli okres rozwoju języka polskiego, począwszy od najstarszych zachowanych poświadczeń do 1500 r., nawiązując do ram czasowych „Słownika staropolskiego”. Umowne granice między końcem średniowiecza a początkiem renesansu w Polsce oraz między staropolskim i średniopolskim okresem rozwoju polszczyzny są kwestią rozmaicie przez różnych badaczy interpretowaną. I tak omawiany w tym artykule „Katalog łacińskich rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej” obejmuje dokumenty powstałe przed 1520 r. (CatCodJag I: XXV).

² Dalej skrót Sstp.

2. Glosa w rękopisie i w edycji

Pierwotnie w kanonie źródeł Sstp miały się znaleźć wyłącznie zabytki językowe opracowane i wydane drukiem. Jak w 1953 r. pisał we wstępie do pierwszego tomu Sstp jego redaktor naczelny Stanisław Urbańczyk:

Zaznaczyć trzeba wyraźnie, że słownik nasz zawiera prawie wyłącznie słownictwo z rękopisów ogłoszonych drukiem. Jeżeli jednak ktoś sam nadesłał do redakcji materiały z rękopisów, zostały i one do Słownika wprowadzone. Redakcja własnych poszukiwań nie prowadziła, ani ich innym nie zlecała [...]. Nauka polska powinna się kiedyś na ten wysiłek zdobyć. Jest to jedyny sposób powiększania naszego staropolskiego stanu posiadania (Sstp I: VI).

Z czasem zaczęto uzupełniać podstawę materiałową cytatów słownikowych³ o poświęcenia pominięte w istniejących już wydaniach oraz odnajdywane w nieopracowanych wcześniej dokumentach. Prace nad kolejnymi tomami Sstp były nawet niekiedy inspiracją dla nowych edycji.

Zanim zreferujemy sposób wykorzystania w Sstp glos polskich zapisanych w tekstach łacińskich, przybliżymy nieco charakterystykę materiału źródłowego.

Pochodzącym z greki wyrazem *glosa* nazywano w średniowieczu krótkie objaśnienia trudniejszych miejsc w tekstach prawnych oraz biblijnych. Oprócz przygodnych dopisków dodawanych do tekstu głównego nazwą tą zaczęto także określać gotowe zbiory objaśnień i komentarzy biblijnych. Najbardziej popularne *Glossa ordinaria* i *Glossa interlinearis* umieszczano w ustalonym układzie graficznym w wielu kopiach Wulgaty (por. Kwilecka 2003: 133).

Jerzy Zathej we wstępie do pierwszego tomu „Katalogu łacińskich rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej”⁴ określenie *glossa* stosuje właśnie w tym drugim znaczeniu — do „oznaczania jednostki charakteryzującej się ciągłością treści”. Natomiast „teksty urywane lub pojedyncze słowa” określane są mianem *glossulae* (CatCodJag I: XXIX). W „Katalogu” w opisach poszczególnych rękopisów ich wyliczenie można odnaleźć pod nagłówkiem „Notae et glossae”.

W odniesieniu do polskiego piśmiennictwa średniowiecznego termin *glosa* jest używany w innym znaczeniu — wielu badaczy, a za nimi Sstp traktuje jako głosę każdy polski wyraz w obcym otoczeniu, tzn. zapisany poza polskimi tekstami ciągłymi⁵. Niekiedy zawęża się zakres użycia tego pojęcia do polskich wyrazów, wyrażań lub fraz posiadających odpowiednik w tekście łacińskim, który pełni funkcję tekstu podstawo-

³ Oznaczenia zabytków językowych będących źródłami Sstp podajemy, stosując system skrótów tego słownika.

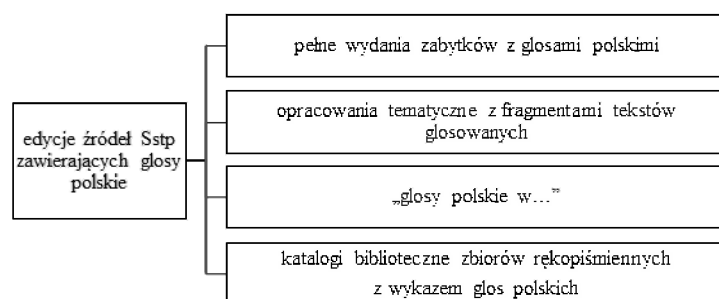
⁴ Dalej skrót CatCodJag.

⁵ Przedmiotem osobnych badań są glosy polskie w tekstach polskich, np. w „Rozmyślanii przemyskim”, świadczące o ich wielowarstwowej strukturze (Mika 2013). M. Leńczuk przedstawia szersze dzieje badań nad glosami oraz koncepcję ich opisu semantycznego w odniesieniu do glos polskich w średniowiecznych przekazach kanonu mszy św. (2010) i fragmentów Pisma Świętego (2015).

wego (Klapper, Kołodziej 2015: 89)⁶. Właśnie w takim znaczeniu będziemy się posługiwać pojęciem *glosa* w niniejszym artykule.

Przykłady glos polskich z rękopisów znajdujących się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, które wykorzystano przy opracowaniu haseł Sstp, omówimy szczegółowo w dalszej części pracy.

Zainteresowanie badaczy wydawaniem tekstów łacińskich z polskimi glosami sięga XIX wieku. Prace te podejmowali specjaliści z różnych dziedzin, m.in. historycy, historycy języka, a także bibliotekarze, a efekty tych prac przybierały różną postać w zależności od funkcji, jaką poszczególne edycje miały spełniać. Pod względem kompletności wydania materiału rękopiśmiennego edycje źródeł z kanonu Sstp zawierających glosy polskie możemy podzielić na cztery grupy.

2.1. Pełne wydania zabytków łacińskich z glosami polskimi

Ten typ wydania dotyczy najczęściej tekstów źródłowych, które dokumentują dawne stosunki prawne, nadania, przywileje. Najstarsze pomniki prawa polskiego czy rejestry rachunków mają duże znaczenie historyczne niezależnie od tego, w jakim języku zostały zapisane, dlatego najczęściej publikuje się je w całości. Choć zbiory średniowiecznych łacińskich rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej są bardzo bogate, to zawierają zaskakująco niewiele materiałów, które są podstawą takich edycji.

Bolesław Ulanowski, który wydał wszystkie zachowane łacińskie odpisy statutów Kazimierza Wielkiego (AKPr II i IV), korzystał m.in. z trzech rękopisów (nr 348, 3095, 5013⁷) ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej. Zapisane w nich polskie wyrazy wydawca wyróżnił kursywą.

⁶ Inne typy rozproszonego słownictwa staropolskiego w średniowiecznych tekstach łacińskich opisujemy w artykule: Klapper, Kołodziej 2015: 88–94.

⁷ Rękopis 5013 to niewielki, bo liczący zaledwie 22 artykuły fragment statutów zawierający nieliczne glosy polskie (AKPr IV 692–697). Wśród nich polski wyraz *gołomqd* ('człowiek wolny, ale bez ziemi, nieosiadły, pozostający w służbie zamożniejszej szlachty' Sstp II 452) jest szczególnie ciekawy, ponieważ nie notują go żadne inne źródła. Przechowywany w BJ rękopis to trzy karty wyrwane z kodeksu, który B. Ulanowski oznaczył jako Kodeks Petersburski III. Źródło to w 1796 r. trafiło z Biblioteki Załuskich do Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, a na mocy traktatu ryskiego zostało zwrócone Polsce. Z wyjątkiem owych trzech kart uległo zniszczeniu w czasie pożaru Biblioteki Narodowej w Warszawie w 1944 r. (por. Kutrzeba 1921: XXX; OżSstp 23).

„Księga sądowa wsi Wary 1449–1623” (Wara) została opracowana przez Ludwika Łysiaka (1971) na podstawie niewielkiego rękopisu Biblioteki Jagiellońskiej nr 6389. Najstarsze wpisy w dokumencie zredagowane są po łacinie i zawierają tylko nieliczne wyrazy polskie, jednak w późniejszych zapiskach sądu wiejskiego polszczyzna zaczyna mieć coraz większy udział, dlatego wydawca nie wprowadza rozróżnienia graficznego tych dwóch języków.

Spośród innych ciekawych dzieł wypada również wspomnieć przechowywany obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej autograf „Banderii prutenorum” Jana Długosza (DłPrut). Nieliczne, co prawda, polskie apelatyny zapisane na jego kartach również trafiły do Sstp; podobnie jak polskie nazwy miesięcy odnalezione w dwóch rękopisach (nr 1928 i 1942), które po raz pierwszy w całości wydali Wiesław Wydra i Wojciech Ryszard Rzepka w „Chrestomatii staropolskiej” (ChrestWRz: 205–206)⁸. W kanonicznych źródłach Sstp znalazł się również zbiór przepisów dotyczących sporządzania farb w różnych kolorach (z rękopisu nr 778) wydany przez Marię Kowalczyk (ArsKow).

2.2. Opracowania tematyczne z zamieszczonymi fragmentami tekstów glosowanych

Autorzy wielu prac naukowych opartych na źródłach archiwalnych doceniali znacznie nawet najmniejszych śladów dawnych polskich zapisów, skrupulatnie je dokumentując. I tak na przykład Aleksander Brückner wykorzystał materiał z rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, redagując studia takie jak: „Średniowieczna poezja łacińska w Polsce, cz. II” (R XXII: 6 38, 44 56) — nr 2195, 5230, „Średniowieczna poezja łacińska w Polsce, cz. III” (R XXIII 270 278, 281 293) — nr. 1954, 2032, 2115, 2251, 2458, 2573, „Kazania średniowieczne, cz. I” (R XXIV: 59–87) — nr 1297, 1299, 1619, „Drobne zabytki języka polskiego XV wieku. Pieśni, modlitwy, glosy” (R XXV: 275–276) — nr 2337, 2340, 2634.

W tych pracach wiele miejsca poświęcił nie tylko przedstawieniu tła historycznego oraz omówieniu treści i walorów artystycznych XV-wiecznych tekstów łacińskich, ale również odnalezionym w nich polskim glosom i opisowi ich cech językowych. Choć zdawał sobie sprawę z tego, że wartość badawcza tego materiału nie może się równać z tekstami ciągłymi, widział w nim istotne uzupełnienie słabo zachowanej spuścizny polszczyzny najstarszej doby:

Plon językowy, jaki z rozpatrzonych powyżej rękopisów zebrać się da, chyba tylko dla słownika będzie obfitszym; mimo to wynotujemy co i dla innych działów uwagi godnym się przedstawia; pewne rzadsze szczegóły znajdują się bowiem i tutaj (Brückner 1895b: 379–380).

Poszukując najciekawszych, rzadkich wyrazów godnych wynotowania, Brückner kierował się intuicją, genialną wprawdzie, ale czasem zawodną. Bywało, że pomijał słownictwo cenne, bo niepoświadczone w innych źródłach, z konieczności do minimum ograniczał też konteksty łacińskie. Próba wielostronnego opisu znacznej liczby ręko-

⁸ Obecność polskich nazw miesięcy w tych manuskryptach sygnalizował wcześniej W. Wisłocki w „Katalogu rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego”, t. 2, s. 463, 467.

pisów przybrała postać przeglądu dającego dobrą orientację w ich zawartości, lecz pozostawała opracowaniem, a nie wydaniem.

W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej znalazły się także dwie księgi radzieckie podkrakowskiego Kazimierza z lat 1402–1415 oraz 1416–1432 (nr 1045). Zapiski dotyczące podwód królewskich wynotowane z tego źródła przedstawił Stanisław Krzyżanowski w artykule „Podwoły kazimierskie 1407–1432” (AKH XI 392–465), wyróżniając polskie wyrazy kursywą i łącząc je w indeksie z łacińskimi odpowiednikami.

Także inne zapiski rozsiane w rękopisach ze spuścizny profesorów Akademii Krakowskiej zostały przedstawione w szczegółowych opracowaniach badaczy, takich jak np. Józef Rostafiński, Maria Kowalczyk i Grzegorz Staśkiewicz. W swoich studiach publikowali oni fragmenty tekstu zabytków o tematyce religijnej, przyrodniczej czy medycznej, zwracając szczególną uwagę na polskie glosy.

2.3. Wydania typu „glosy polskie w...”

Z czasem wykształcił się nowy sposób prezentowania najdawniejszego polskiego słownictwa rozproszonego w tekstach łacińskich. Ściśle w związku z pracami nad Sstp zaczęto opracowywać edycje, już w tytule sygnalizując, co będzie głównym przedmiotem zainteresowania ich autorów („glosy polskie w...”). Ten typ wydań zabytków średniowiecznego piśmiennictwa zawierających polskie słownictwo najlepiej odpowiada potrzebom historyka języka, a szczególnie leksykografa historycznego. Glosy polskie są w nich starannie wyróżnione i opisane. Ich transliteracji towarzyszy przeważnie transkrypcja oraz indeks form gramatycznych, a także omówienie głównych cech językowych materiału. Wydawcy, tacy jak Elżbieta Belcarzowa, Maria Kowalczyk czy Felicja Wysocka, nie zamieszczają pełnego łacińskiego tekstu rękopisu, lecz podają glosy w kontekście — opatrując je fragmentem podstawy łacińskiej, do którego dany dopisek się odnosi. Ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej takiego opracowania doczekały się m.in. kazania z rękopisów Jana Kantego (GlKazB II 12–21) — nr 2369, 2377, Jana z Dąbrówki (GlKazB III 18–51) — nr 2242, 2366, 2368, Macieja z Grochowa (GlKazB II 78–117) — nr 1619, Jakuba z Piotrkowa (GlJag 102–105) — nr 297, 1356, 1396, 1562, 1703, 1705, 2351) i Jana ze Słupcy (GlAug 117–129) — nr 67/54.

Mimo wielu lat intensywnych badań wciąż pokaźna liczba glosowanych rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej czeka na takie edycje. Wyszukiwanie, odczytywanie i interpretacja niewydanych jeszcze manuskryptów na potrzeby Sstp odbywa się za pośrednictwem czwartego typu wydań źródłowych — katalogów zbiorów rękopiśmiennych z wykazem not i glos.

2.4. Katalogi biblioteczne zbiorów rękopiśmiennych z wykazem glos polskich

Pierwszym katalogiem zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, który już na początku prac nad Sstp trafił do kanonu jego źródeł (z sygnaturą Wisł), był dwutomowy „Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego” autorstwa Władysława Wiśtockiego

wydany w latach 1877–1881. Opis zawartości kolekcji manuskryptów obejmuje sygnatury 1–4176⁹.

Wkrótce dostrzeżono potrzebę dokładniejszego opracowania średniowiecznych rękopisów łacińskich przechowywanych w Bibliotece, poświęcając im osobny katalog. „Katalog łacińskich rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej” docelowo ma zawierać opis rękopisów o sygnaturach 8–6000. Od 1980 r. ukazało się jak dotąd 111 tomów tej serii. Publikację tę wprowadzono do kanonu źródeł z sygnaturą CatCodJag w ostatnich zeszytach Sstp i „Suplemencie cz. I. Verba absentia”¹⁰. Użyto jej, cytując słownictwo pominięte w „Katalogu” Wisłockiego z rękopisów przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej, które dotąd nie doczekało się krytycznego wydania.

3. Glosa w Sstp

Sposób wykorzystania katalogów rękopisów bibliotek w pracach nad pierwszą częścią suplementu Sstp przedstawia F. Wysocka:

Dzięki wydawanym tomom Katalogu pozyskiwano informacje o polskich glosach w średniowiecznych tekstach łacińskich. Poszczególne tomy zawierają opis kolejnych rękopisów łacińskich ze zwróceniem uwagi na występujące w nich polskie glosy. Podawane są numery tych kart rękopisów, na których wydawcy zauważyli polskie glosy, albo przytaczane są polskie glosy wraz z ich odpowiednikiem łacińskim, ale głównie bez szerszego kontekstu [...]. Zadanie moje polegało na odnalezieniu polskich glos na wskazanych przez wydawców Katalogu kartach odpowiednich rękopisów, odczytaniu ich wraz z kontekstem łacińskim oraz ich interpretacji i transkrypcji (Deptuchowa i in. 2014: 261).

W. Wisłocki zamieszczał w swoim katalogu jedynie krótki opis zawartości poszczególnych rękopisów – dostrzeżone przez siebie wyrazy polskie w tekstach łacińskich zwykle podawał w wyborze, czasem bez uściślenia, na jakiej karcie się znajdują, czasem w ogóle nie wspominał o glosach. Dzięki wieloletniej pracy zespołowej wydawcy CatCodJag sporządzili o wiele obszerniejsze opisy poszczególnych manuskryptów. Lista odnotowanych przez nich polskich wyrazów bywa przeważnie o wiele dłuższa i dokładniejsza niż u Wisłockiego, choć zdarza się, że wydawcy tylko sygnalizują obecność bliżej niesprecyzowanych polskich glos na określonych kartach¹¹. Należy jednak pamiętać, że podanie wyczerpującego wykazu polskiego słownictwa w tekstach łacińskich nie było bezpośrednim celem tej edycji.

⁹ Uzupelnieniem „Katalogu” W. Wisłockiego jest opracowany przez niego „Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej numery 4175–6000”, który opublikowano w wydaniu powielaczowym w 1938 r., ale pozycji tej nie ma w kanonie Sstp. Materiały z rękopisów o numerach powyżej 4176 trafiły do Sstp z osobnych wydań. Po wojnie kontynuowano redagowanie „Inwentarza rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej”, dołączając nowe nabytki w kolekcji.

¹⁰ Dalej skrót SI.

¹¹ Tak jest np. w wypadku rękopisu BJ 1390 (CatCodJag IX: 344, por. także Wisłocki 1887: 345). W SI, cytując nieopublikowany polski materiał językowy z tego dokumentu, przyjęto sygnaturę WisIRp, a nie CatCodJagRp.

Systematyczną kwerendę ukierunkowaną na wyszukanie możliwie wszystkich polskich glos zachowanych w rękopisach powstałych przed 1500 rokiem starano się natomiast prowadzić w Pracowni Języka Staropolskiego IJP PAN na marginesie prac nad kolejnymi tomami Sstp. Pozwoliła ona na odkrycie w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej poświadczeń wyrazów nieodnotowanych wcześniej przez innych badaczy. Najcenniejsze wśród nich *hapax legomena* umożliwiły opracowanie wielu haseł SI.

W wypadku materiału słownikowego zaczerpniętego z katalogów bibliotecznych (Wisł i CatCodJag) lokalizacja wyrazu w rękopisie na podstawie sygnatury źródła, z którego pochodzi cytat ilustrujący hasło, bywa trudna do rozszyfrowania dla czytelnika.

Weźmy na przykład hasło *Kłak* (SI: 25).

Kłak formy: n. sg. kłak XV p. post. CatCodJag III 59; ~ uc. sg. kłak XV p. post. CatCodJag III 59.

Znaczenia: 1. 'mała, lekka cząstka włókna powstała przy czesaniu wełny, też płatek śniegu. floccus, etiam floccus nivalis': Floccus..., clak, parva massa lane uel niuis, que leuiter flatu impellitur h et illuc XV p. post. CatCodJag III 59.

2. 'kosmyk włosów, villus': Quicumque erat sacerdos, in signum sacerdotii deferebat almucium, se ingruente calore, cum ex caloris nimietate ne posset illud deferre, ligabat sibi capillos quodam filo, uel flocculum, clak, lane filo in vertice ligatum deferebat in signum sacerdotii XV p. post. CatCodJag III 59.

Wyraz hasłowy występuje w dwóch różnych znaczeniach, a każde z nich jest poświadczone jednym cytatem. Sygnatury różnią się zaledwie drobnym dopiskiem „Rp”.

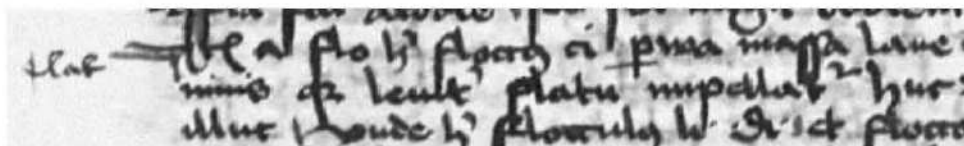
Pierwsze poświadczenie wyrazu *kłak* jest zamieszczone w trzecim tomie CatCodJag na stronie 59. W katalogu wydawcy podają tylko wyraz łaciński, do którego odnosi się glosa polska. Cytat w SI zawiera szerszy kontekst łaciński — fragment rękopisu odczytany przez paleografów¹² w ramach prac przygotowawczych do opracowania suplementu.

Drugie poświadczenie wyrazu *kłak* ma w sygnaturze „Rp”, gdyż odczytano je bezpośrednio z rękopisu. Liczba 59 informuje, na której stronie wydania katalogu powinno być się znaleźć, gdyby było odczytane przez wydawców zabytku (por. SI: X). Sygnatury większości źródeł Sstp i jego suplementu odsyłają do strony wydania źródła, a sięgając po taką edycję, możemy ustalić, w jakim rękopisie i na której karcie zapisano interesujący nas wyraz. Niestety w wypadku sygnatur z dopiskiem „Rp” lokalizacja jest mniej szczegółowa.

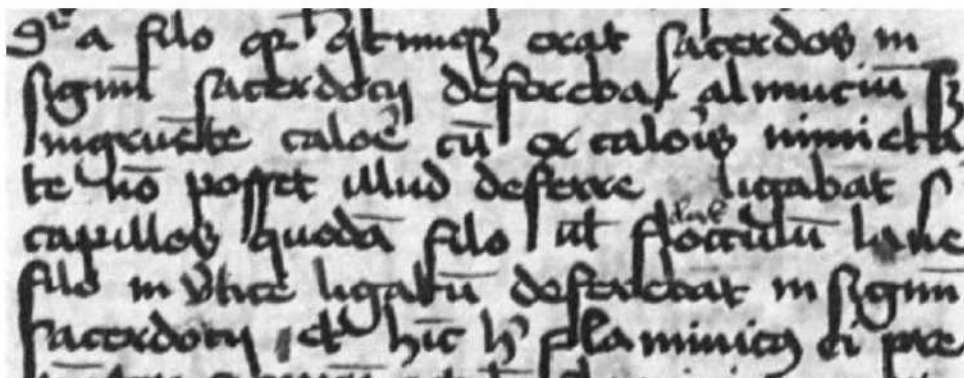
¹² Odczytanie obu zapisów: F. Wysocka i A. Zajchowska.

Zespół opracowujący hasła SI ma do dyspozycji fiszki oraz ekscerpty paleografa zawierające hasło wraz z kontekstem, gdzie lokalizacja cytatu obejmuje numer rękopisu i karty.

Wiemy, że w rękopisie nr 463 wyraz *klak* jako głosę do *floccus* zapisano na marginesie karty 91v.

Drugie poświadczenie, będące głosą do *flocculum*, można odnaleźć jedynie przeszukując cały manuskrypt (w tym wypadku znajduje się ono między rządkami tekstu głównego na karcie 83v).

Na przykładzie rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej można prześledzić, jak przetrwał materiał wykorzystany przy opracowywaniu hasel Sstp i SI.

Omówimy pokrótce kilka przypadków:

3.1. Rps BJ 463

Wisłocki nie podaje w swoim „Katalogu” informacji o polskich głosach w tym rękopisie, wydawcy CatCodJag zamieścili ich kilkadziesiąt, z czego 14 to prezentowane w tabeli wyrazy nienotowane przez Sstp. To tzw. *verba absentia*, którym poświęcona jest pierwsza część „Suplementu Słownika staropolskiego” (SI). Wśród nich wspomniany wyżej *klak*. Pozostałe wyrazy podane w „Katalogu” będą wykorzystane przy opracowaniu nowych poświadczeń hasel już notowanych w Sstp — w drugiej części „Suplementu” (SII). Odczytania wydawców były weryfikowane przez paleografów. Uzupełnione i poprawione głosy zaznaczono w kolumnie 3 podkreśleniem. Por. Wisł s. 150, CatCodJag III 58–59.

Wisł s. 150	CatCodJag III 58–59	odczytania A. Zajchowskiej i F. Wysockiej	SI
–	kurdwan	kurdwan	SI: Kurdwan
–	klosky	klosky	SI: Klusek
–	krirze	krirze	SI: Krerać
–	harcz	harcz	SI: Harc
–	sczyagnyerz	sczyagnyerz	SI: Ściągnierz czy Ściągnierz
–	zagatha	zagatha	SI: Zagata
–	pasczy	pasczy	SI: Paści
–	szczafa	<u>szczafa</u>	SI: Skafa czy Szkafa
–	trunk	trunk	SI: Trunek
–	przathka	przathka	SI: Prządka
–	–	<u>clak (k. 83v)</u>	SI: Kłak
–	clak	<u>clak (k. 91v)</u>	SI: Kłak
–	smarslak	<u>smarzlek</u>	SI: Zmarzlek
–	odlog	odlog	SI: Odłóg
–	mlostek	mlostek	SI: Młostek

3.2. Rps BJ 836

Z tego rękopisu Wisłocki wynotował jedną nazwę polską (*zajęcza rzepka*). Więcej polskich wyrazów podają wydawcy CatCodJag, ale pomijają *zajęczą rzepkę*. Podczas prac nad SI zweryfikowano odczytanie glos i odnaleziono jeszcze jedną, niepoświadczoną dotąd polską nazwę rośliny — *szczotczyce* — która została opublikowana w SI z sygnaturą CatCodJagRp VI 336. Pozostałe 8 wyrazów podanych w „Katalogu” będzie wykorzystane w czasie opracowywania drugiej części „Suplementu” (SII). Por. Wisł s. 247, CatCodJag VI 336–337.

Wisł s. 247	CatCodJag VI 336–337	odczytania E. Deptuchowej, L. Szlachowskiej- -Winiarzowej i A. Zajchowskiej	Sstp / SI
–	–	<u>szczotczicze</u>	SI: Szczotczyce
szagocza rzepka	–	szagocza rzepka	Sstp: Rzepka

3.3. Rps BJ 188

Wisłocki nie podał informacji o polskich glosach, opisując ten rękopis, więc nie uwzględniono go w źródłach Sstp. Wydawcy CatCodJag odnotowali w tym dokumencie 10 polskich zapisów. W pracach nad Sstp i SI wykorzystano nieopublikowane dotąd ekscerpty E. Belcarzowej, która odczytała kolejne 23 polskie wyrazy, w tym ujęte w tabeli pięć absentiów. Pozostałe wyrazy będą wykorzystane podczas opracowywania drugiej części „Suplementu” (SII). Por. Wisł s. 74, CatCodJag I 195.

Wisł s. 74	CatCodJag I 195	odczytania E. Belcarzowej	SI / SII
–	–	stlupø tharassowanim	SI: (Słupa) Stłupa SI: Tarasowanie
–	–	podlawcza	SI: Podławca
–	–	cyagna	SI: Ciężno
–	–	othuclø	SI: Otuchlić

3.4. Rps BJ 2337

W „Katalogu” Wisłockiego znalazły się 2 glosy z tego rękopisu, A. Brückner w artykule „Drobne zabytki języka polskiego z XV wieku” przytoczył 9 innych „przykładowych wyrazów”, zaś E. Belcarzowa w trzeciej części pracy „Glosy polskie w kazaniach średniowiecznych” zamieściła 36 glos¹³ (w tym 7 absentiów) z obszerniejszymi kontekstami. Materiał z tego rękopisu znalazł się zarówno w Sstp, jak i w SI, a pozostałe glosy z najnowszego wydania E. Belcarzowej będą wykorzystane podczas opracowania drugiej części „Suplementu” (SII). Uzupełnione i poprawione glosy zaznaczono w kolumnie 3 podkreśleniem. Por. Wisł s. 557, R XXV 276, GlKazB III 84–86.

Wisł t. II s. 557	R XXV 276	GlKazB III 84–86	Sstp / SI / SII
–	–	<u>galsky</u>	SII: Gałązka
–	–	<u>podstolczy</u>	SII: Pod SII: Stolec
–	–	<u>przelasz</u>	SI: Przelaz
–	–	<u>dowod</u>	SII: Dowod
–	–	<u>wylączon</u>	SII: Wylączyć
–	–	<u>brythkosch</u>	SII: Brzydkość
–	–	sproсна	SII: Sprośny
chwalebnoscz	–	chwalebnoscz	Sstp: Chwalebność

¹³ Część z tych glos to wyrażenia przyimkowe w pisowni łącznej, co daje w sumie 40 wyrazów.

–	–	<u>odmarkothanya</u>	SII: Od SI Markotanie
–	–	<u>przyczyny</u>	SII: Przyczyna
–	–	<u>kochanoszcz</u>	w opracowaniu
–	trwale	trwale	Sstp: Trwały
–	nadymas	nadymas	Sstp: Nadywać
–	poczynali	poczynali	Sstp: Poczynać
–	conali	conali	Sstp: Konać
–	doconali	doconali	Sstp: Dokonać
–	wbroyenyv	wbroyenyv	Sstp: W (poświadczenie niedrukowane) Sstp: Brojenie
–	naporna	naporna	Sstp: Naporny
–	–	<u>pocoynocz</u>	SI: Pokojność
–	–	<u>nyepwnocz</u>	SI: Niepewność
–	zapyekloszcz	zapyekloszcz	Sstp: Zapiękłość
–	–	<u>dostapyene</u>	SII: Dostąpienie
–	–	<u>oderzenye</u>	SII: Odzierżenie
rostopnye	–	rostopnye	Sstp: Roztropnie
–	–	<u>skalany</u>	SII: Skalać
–	–	<u>symalosc</u>	SII: Śmiałość
–	–	<u>hostroznye</u>	SII: Ostrożny
–	–	<u>duchowne</u>	SII: Duchowny
–	–	<u>gruchnaly</u>	SI: Gruchnąć
–	–	<u>wbyedzenyv</u>	SII: W SII: Biedzenie
–	–	<u>vyrsche</u>	SII: Wiersza
–	–	<u>oczekawanye</u>	SII: Oczekawanie
–	–	<u>quapymy</u>	SII: Kwapić
–	–	<u>hochlodayocz</u>	SII: Ochładzać
–	–	<u>lubyeszlivosc</u>	SI: Lubieżliwość
–	–	<u>sgardzenye</u>	Sstp: Zgardzenie

4. Zakończenie

W trakcie prac redakcyjnych nad Sstp odkryto w opracowanych już źródłach wiele wyrazów polskich nieuwzględnionych przez wydawców. Sygnatury z dopiskiem „Rp” odnajdujemy zarówno w kolejnych zeszytach „Słownika”, jak i w jego suplementach. Na ile było to możliwe, starano się zastępować niekompletne opracowania bardziej szczegółowymi, np. „Katalog” Wisłockiego „Katalogiem łacińskich rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej”. W wypadku rękopisu 2337 sygnatura tego źródła zmieniała się 2 razy. Najpierw korzystano z glos wymienionych w „Katalogu” Wisłockiego i w pracy Brücknera, a w końcu zastąpiono te edycje pełnym wydaniem Belcarzowej. Przypadki zmian sygnatur poszczególnych źródeł i czas, w jakim ich dokonywano, zostały szczegółowo zreferowane w „Opisie źródeł Słownika staropolskiego”.

Rodzi się pytanie, dlaczego w SI nie zrezygnowano z identyfikowania źródeł cytatów za pomocą odesłania do wydań na rzecz oznaczania numeru i karty rękopisu przy każdym poświadczeniu. Podjęto taką decyzję dlatego, że wprowadziłoby to niepotrzebny chaos i utrudniło nawigację między starszymi i nowszymi zeszytami „Słownika”.

Czytelnicy przeważnie korzystają z Sstp w celu sprawdzania znaczenia wyrazów napotykanych w wydaniach źródeł (przede wszystkim w tekstach ciągłych) oraz poszukiwania najstarszych poświadczeń wyrazów występujących w młodszej polszczyźnie na potrzeby badań semantycznych o charakterze diachronicznym. Grono badaczy zainteresowanych oglądaniem polskich wyrazów na kartach rękopisów, a nie w transliteracji czy transkrypcji wydawców, jest bardzo wąskie. Jednak coraz większa dostępność cyfrowych fotografii rękopisów może wpłynąć na zwiększenie zainteresowania tymi materiałami.

Z tego powodu dalsze prace nad Sstp, które — przypomnijmy — mają na celu stworzenie kompletnego opracowania zachowanej piśmiennej spuścizny języka polskiego najstarszej doby, wymagają uelastycznienia stosowanych dotąd narzędzi.

Edycja drukowana Sstp wraz z SI wyczerpała możliwości tradycyjnego aparatu badawczego w zakresie powiązania haseł słownikowych ze źródłami, z których je pozyskano. Brak możliwości uzupełniania i aktualizowania stanu wiedzy sprawia, że asymetria między najstarszymi zeszytami „Słownika” a „Suplementem” (może w przyszłości suplementami?) jest coraz bardziej widoczna. Uwzględnianie nowo odkrywanych, a także opracowywanych ponownie źródeł, ujednoczenie systemu ich sygnatur, nanoszenie poprawek oraz wzbogacanie opisu leksykograficznego to zaledwie kilka z postulatów, które mogą być zrealizowane wyłącznie w ramach elektronicznej edycji Sstp.

Ten przełom technologiczny jest również szansą na udostępnienie czytelnikom informacji, na które dotąd nie było miejsca na kartach Sstp. Mamy na myśli podwójny system sygnatur źródeł cytatów, to znaczy nie tylko odsyłający do miejsca w wydaniu, ale także wskazujący lokalizację w rękopisie czy inkunabule. Ułatwi to dotarcie do podstawy źródłowej, szerszego kontekstu, a także weryfikację ustaleń leksykografów. Przy współpracy z administratorami repozytoriów cyfrowych możliwe będzie odesłanie użyt-

kowników „elektronicznego słownika staropolskiego” wprost do zdigitalizowanych zdjęć odpowiedniej karty rękopisu oraz wydania. Dlatego zespół Pracowni Języka Staropolskiego IJP PAN rozpoczął prace przygotowawcze nad tym projektem oraz sprzężoną z nim bazą wszystkich poświadczeń materiałowych hasel zarówno z tekstów ciągłych, jak i nieciągłych do 1500 roku. Mamy nadzieję, że przyczyni się to do wzrostu zainteresowania badaniami materiałowymi nad średniowiecznymi tekstami i zawoocuje większą liczbą opracowań z zakresu kultury dawnej.

Bibliografia

Teksty źródłowe

(skrót wg OżSstp)

- AKTIXI 392–465: Krzyżanowski S., 1909–1913, Podwoły kazimierskie 1407–1432, [w:] *Archiwum Komisji Historycznej, Collectanea ex Archivo Collegii Historici* t. XI, Kraków, s. 392–465.
- AKPr II 1 588: Ulanowski Bolesław, 1921, *Statuta Casimiri Magni*, *Archiwum Komisji Prawniczej. Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici*, t. II, Kraków, s. 1–588.
- AKPr IV 1–432, 603–618 i 629–697: Ulanowski Bolesław, 1921, *Statuta Casimiri Magni*, *Archiwum Komisji Prawniczej. Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici*, t. IV, Kraków, s. 691–697.
- ArsKow: Kowalczyk M., 1977, *Ars de omnibus coloribus*, *Studia Mediewistyczne* XVIII 2, s. 165–174.
- CatCodJag: *Katalog łacińskich rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej. Catalogus codicum manuscriptorum mediae aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. I–XI, Wrocław 1980–2000, Kraków 2004–.
- ChrestWRz: Wydra W., Rzepka W. R., 1995, *Chrestomatia staropolska*, Wrocław.
- DIPruł: Długosz Jan, 1887, *Banderia Prutenorum*, edidit Przezdziecki Aleksander, [w:] *Opera omnia* t. I, Kraków, s. 575–595.
- GIAug: Belcarzowa E., Wysocka E., 1973, *Głosy polskie w zbiorze kazań łacińskich w rękopisie Biblioteki Jagiellońskiej nr 67/54*, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* XXIII, s. 117–129.
- GIJag: Kowalczyk M., Belcarzowa E., Wysocka E., 1973, *Głosy polskie Jakuba z Piotrkowa i innych autorów w rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej*, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* XXIII, s. 79–115.
- GIKazB II: Belcarzowa E., 1983, *Głosy polskie w łacińskich kazaniach średniowiecznych*, cz. II, Wrocław (Prace Instytutu Języka Polskiego PAN nr 39).
- GIKazB III: Belcarzowa E., 1997, *Głosy polskie w łacińskich kazaniach średniowiecznych*, cz. III, Wrocław (Prace Instytutu Języka Polskiego PAN nr 103).
- R XXII: Brückner A., 1895a, *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce*, cz. II, [w:] *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 22, Kraków, s. 1–62.
- R XXIII: Brückner A., 1894, *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce*, cz. III, [w:] *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 23, Kraków, s. 268–319.
- R XXIV: Brückner A., 1895b, *Kazania średniowieczne*, [w:] *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 24, Kraków, cz. I, s. 38–97; cz. II, s. 317–390.
- R XXV: Brückner A., 1897, *Drobne zabytki języka polskiego XV wieku. Pieśni, modlitwy, glosy*, [w:] *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 25, Kraków, s. 206–291.
- Wara: *Księga sądowa wsi Wary 1449–1623*, opracował i wydał Łysiak Ludwik, Wrocław 1971, (Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, seria II, Pomniki Prawa Polskiego, dział II: Prawo wiejskie, t. VIII).
- Wisł: *Wisłocki W., 1877–1881, Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1–2, Kraków.

Literatura

- Deptuchowa E., Frodyma M., Szlachowska-Winiarzowa L., Wanicowa Z., Wysocka F., 2014, Skarbnica leksyki staropolskiej, *Język Polski* XCIV, z. 3, s. 250–264.
- Klapper M., Kołodziej D., 2015, Elektroniczny Tezaurus Rozproszonego Słownictwa Staropolskiego do 1500 r. Perspektywy i problemy, *Polonica* XXXV, 87–101. <http://dx.doi.org/10.17651/POLON.35.8>
- Kutrzeba S., 1921, *Opisy rękopisów*, [w:] *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 2, Kraków.
- Kwilecka I., 2003, O nowe spojrzenie na staropolskie przekłady Biblii, [w:] *też*, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań.
- Leńczuk M., 2010, Problemy terminologiczne w opisywaniu glos polskich na przykładzie XV-wiecznych tłumaczeń kanonu mszy św., *Kwartalnik Językoznawczy*, 2010/2, s. 19–36.
- Leńczuk M., 2015, Polskie glosy w XV-wiecznych łacińskich rękopisach jako problem historycznojęzykowy, [w:] *Staropolskie spotkania językoznawcze. Jak badać teksty staropolskie?*, red. T. Mika, D. Rojszczak-Robińska, O. Stramczewska, Poznań, s. 79–101.
- Mika T., 2013, Genetyczna wielowarstwowość i złożoność tekstów staropolskich a ich badania historycznojęzykowe. *Rekoncesans, Biuletyn PTJ* LXVIII, s. 131–145.
- Ożstap: Twardzik W., Deptuchowa E., Szlachowska-Winiarzowa L. (red.), *Opis źródeł Słownika staropolskiego*, Kraków 2005.
- SI: *Słownik staropolski. Suplement cz. I (verba absentia)*, red. E. Deptuchowa, Kraków 2014.
- Sstp: *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Warszawa–Wrocław–Kraków 1953–2002.
- Wisłocki W., 1938, *Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej* numery 4175–6000, Kraków.

SUMMARY

Gloss in the manuscript, edition and dictionary — on example of Polish glosses in „Katalog łacińskich rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej” (Catalogue of Latin Medieval Manuscripts of the Jagiellonian Library)

Keywords: Medieval Polish language, scattered vocabulary, gloss, Old Polish Dictionary, Jagiellonian Library.

Słowa kluczowe: polszczyzna średniowieczna, słownictwo rozproszone, glosa, Słownik staropolski, Biblioteka Jagiellońska.

In the canon of the sources of the “Old Polish Dictionary” four types of studies on manuscripts with Polish glosses can be identified: (1) complete editions of texts with of highlighted Polish glosses, (2) thematic studies with excerpts from glossed texts, (3) editions of the “Polish glosses in ...” type containing fragments of Latin texts as contexts for the glosses and (4) library catalogs of manuscripts with lists of notes and Polish glosses without contexts. The article discusses how these editions were used in the “Old Polish Dictionary” and its “Supplement part I”. Analyzing Latin contexts, the authors of dictionary entries verified and supplemented readings given in these editions. The article shows how traces of such changes can be found in dictionary entries and explains how to interpret these inscriptions.

Particular attention was paid to the “Catalogue of Latin Medieval Manuscripts of the Jagiellonian Library”, which served the “Old Polish Dictionary” editors as an indication which cards of the Latin manuscripts in the library collection they should excerpt Polish words from.

Finally it is proposed, how to solve the problem of filling the material illustration of the “Old Polish Dictionary” in its planned electronic version with new, previously unnoticed or misread glosses, so that the information does not undergo further dispersion.